

Literaire archieven: de archivaris in dienst van de literatuurwetenschap?

Van 9 tot 11 juli 2008 vond in Aberystwyth (Wales) het congres 'Archive Further. Literature, Archives and Literary Archives' plaats¹. Tijdens een van de panelgesprekken vertelde een literatuurwetenschapper hoe opgelucht hij wel was toen hij vernam dat het schrijversarchief dat hij wilde bekijken nog niet ontsloten was. Zo verkreeg de onderzoeker rechtstreeks toegang tot het denk- en schrijfproces, het schrijflaboratorium van de auteur. Deze anekdote vertolkt de spanning tussen literatuuronderzoek en de archiefpraktijk. Het wijst ook op misverstanden en onbegrip tussen beide disciplines. Een archief contextueel toegankelijk maken, is juist de belangrijkste doelstelling van de archivaris. In dit artikel wordt gezocht naar de oorsprong van dit wantrouwen jegens de archivaris. In een tweede artikel wordt er dieper ingegaan op de desiderata van de belangrijkste gebruiker van literair archief en hoe de archivaris deze kan verzoenen met de courante archiefwetenschappelijke ontsluitingsstrategieën.

Isabelle VAN ONGEVAL
Archivaris Letterenhuis,
Minderbroedersstraat 22, 2000 Antwerpen
isabelle.vanongeval@stad.antwerpen.be

'Nieuwe' archiefgebruikers

De belangstelling van literatuuronderzoekers voor literaire archieven is in de afgelopen decennia duidelijk toegenomen. Steeds meer studenten, promovendi en onderzoekers betrekken bronnenmateriaal in hun onderzoek. De tekstanalyse en -kritiek beleven sinds de jaren tachtig een echte hausse binnen de literatuurwetenschappen. Enerzijds wordt bronnenmateriaal toegankelijk gemaakt met wetenschappelijk verantwoorde edities. Anderzijds wordt er grondig onderzoek gedaan naar het verloop van het schrijfproces en naar de betekenis van dit creatieve proces. Het Centrum voor Teksteditie en Bronnenstudie (CTB), opgericht in de schoot van de Koninklijke Academie van de Nederlandstalige Letterkunde (KANTL) in 2000, is in Vlaanderen de

drijvende kracht achter de studie en teksteditie van literair bronnenmateriaal. De briefwisseling van een auteur is ook voorwerp voor teksteditie en -uitgave. Leesedities van dagboeken en briefwisseling worden zelfs opgenomen in de catalogi van commerciële uitgevers. Er bestaat dus naast de onderzoeker een geïnteresseerd lezerspubliek voor dit soort bronvervangende ontsluiting. Ook in de literatuurgeschiedschrijving ontwaakt er een nieuwe generatie onderzoekers die intens gebruik maakt van literair archiefmateriaal voor historisch onderzoek naar uitgeverijen, literaire tijdschriften en literaire bewegingen. Schrijversbiografieën, op basis van archiefonderzoek, gaan tegenwoordig vlotjes over de toonbank². Literair archief levert ook grondstoffen aan bibliografisch en boekwetenschappelijk onderzoek. Uit een Brits onderzoek van de *Group for Literary Archives and Manuscripts (GLAM)* blijkt dat literaire archieven niet het exclusieve speelterrein zijn van onderzoekers. Literair archiefmateriaal wordt meer ingeschakeld in het onderwijs ter ondersteuning van de lesinhoud en om het belang van dit soort bronnen te illustreren. In cursussen 'creative writing' heeft literair archief dan weer een inspirerende functie voor een nieuwe generatie schrijvers³.

De verruiming van het profiel van de archiefgebruiker impliceert een heel andere benadering en bevraging van archief. Het begrip 'inventaris' bijvoorbeeld krijgt soms een totaal andere betekenis toegedicht: 'een location register' of 'inventaris van de opslag- en bergplaatsen van geschreven overleveringen'⁴. Elders komt een inventaris neer op een geheel van gedetailleerde beschrijvingen van brieven met inhoudelijke ontsluiting⁵. De analytische aard van bijv. tekstgenetisch onderzoek stelt hoge verwachtingen aan de toegankelijkheid van het bronnenmateriaal. Maar ook literatuurhistorici rekenen meer en meer op inhoudelijke ontsluiting om hun onderzoek te vergemakkelijken. Het digitale tijdperk met onbeperkte zoekfaciliteiten en de haast ogenblikkelijke oplevering van zoekresultaten versterkt dit hoge verwachtingspatroon van onderzoekers: "Verondersteld dat u wel eens in een luie zetel gaat zitten en dat uw computerapparatuur enigszins wendbaar is, betekent dat dus dat u vanuit die positie kan nagaan of en over hoeveel NVT-brieven het AMVC-Letterenhuis beschikt van bijvoorbeeld Hugo Claus. De datum van de brief en de correspondent komt u uiteraard ook te weten, maar ook of het gaat om manuscripten of typoscripten, originelen of kopieën, en als u een beetje geluk hebt – dat wil zeggen als de brief al een onderwerp heeft – dan flinkt Agrippa zelfs in één moeite dat onderwerp ook op uw scherm"⁶.

Internationale tendensen

Het enthousiasme van literatuurwetenschappers voor literair archief lijkt voorsnog niet te worden gedeeld door archivariissen. Die hebben zich tot nu toe wat afzijdig gehouden en eerder gelaten toegekeken naar de ijverige drukte rond de lezingen die gehouden werden en de publicaties die

verschenen over literaire archieven en onderzoek. Op internationaal vlak is er wel een beginnende toenadering tussen literatuurwetenschappen en archivalie merkbaar.

Met de herontdekking van het 'manuscript' als studieobject door vooral Franse literatuurwetenschappers werd literair archiefmateriaal in de loop van de jaren tachtig gerevaloriseerd. In 1992 organiseerde het *Institut des Textes et Manuscrits modernes (ITEM)* één van de allereerste seminars over het onderzoekspotentieel van de handschriften van een auteur⁷. De klemtoon ligt op het taalgenetisch onderzoek. Vanaf 1999-2000 komen archiefwetenschappelijke aspecten zoals het verwerven en ontsluiten van literair archiefmateriaal prominenter naar voren.

De Britse initiatieven op het gebied van literaire archieven zijn voor een groot stuk ingegeven door de Amerikaanse 'dreiging', de haast niet te stuiten verzamelzucht van Amerikaanse collectioneers en grote instellingen van Britse literaire archivalia⁸. De *UK Literary Heritage working group (UKLH)* werd in 2005 bijeengeroepen door de beheerders van literair erfgoed zoals universiteitsbibliotheken om de problematiek van verwerving en bewaring van literair erfgoed aan te kaarten. In datzelfde jaar organiseerde de British Library een tweedaags congres 'Manuscripts Matter: collecting modern literary archives' in Londen⁹. Dit congres bracht Britse, Amerikaanse beheerders (bewaarbibliotheken en archiefinstellingen), archiefvormers, verzamelaars, antiquairs en gebruikers van literair archiefmateriaal bij elkaar om gedachten uit te wisselen over de wetenschappelijke en financiële waarde, over het bewaren en over het toegankelijk maken van literair archief voor een breder publiek. Men besteedde veel aandacht aan de zgn. uittocht van Brits literair erfgoed naar Amerikaanse universiteitsbibliotheken en grote erfgoedinstellingen. Er werd in de eerste plaats gekeken in de richting van de overheid die fiscale oplossingen moet uitwerken zodat de archiefvormer minder geneigd zal zijn om zijn archief in het buitenland aan te bieden.

Literatuurwetenschappers van de universiteit van Québec zijn bijzonder actief geweest rond het thema archief. In navolging van de Fransen ontdekten ze vanuit hun taalgenetisch onderzoek het ruimere onderzoekspotentieel van literair archiefmateriaal. Literaire archieven onthullen niet enkel de dynamiek van tekstcreatie en tekst in wording maar laten ook literatuursociologisch en literatuurhistorisch onderzoek toe. Aan de hand van briefwisseling, teksten en foto's kan de wetenschapper op zoek gaan naar de complexe mechanismen die er bestaan tussen de schrijver, zijn tekst en de gemeenschap. Literaire archieven geven informatie over de rollen, functies en relaties tussen de verschillende actoren in het literaire leven. Onder invloed van de modellen van Pierre Bourdieu wordt het onderzoek verruimd met literatuursociologische en markteconomische analyses van de literaire gemeenschap. De tekst wordt ook bekeken als een object dat circuleert tussen de actoren van de literaire gemeenschap. Teksten worden doorgegeven, geannoteerd,

becommentarieerd en veranderd door verschillende actoren. De literaire bronnen kunnen ook een licht werpen op het literaire discours van een schrijver. De literatuurwetenschappers in Québec houden samen met archivariissen congressen, er worden seminaries gegeven over literair archiefmateriaal en nieuwe onderzoeksgroepen als *Initiative interuniversitaire de recherche sur les manuscrits et les archives littéraires (IRMA)* worden opgericht¹⁰.

De indrukwekkende organisatorische structuur en de levendige onderzoekscultuur in de sectie literatuurwetenschappen aan de universiteit van Québec hebben ongetwijfeld te maken met het sterke identiteitsgevoel van de Franstalige minderheid in Canada. Daarnaast wortelt deze interdisciplinaire aanpak ook in het total archives-concept van de Canadese archivariissen. Deze visie richt zich meer op archief aangemaakt door bestuurlijke functies en activiteiten als resultaat van de interactie tussen burgers en overheid dan op louter overheidsarchief. Het Canadese concept beschouwt privaatrechtelijk archief als integraal één met overheidsarchief. Hierdoor worden literaire archiefbestanden als één geheel opgevat zodat de oorspronkelijke structuur en integriteit van literaire nalatenschappen beter bewaard blijven¹¹.

Toenadering gezocht

In Europa daarentegen heeft deze opvatting tot nu toe een minder breed draagvlak gevonden. Dit is in de meeste landen een logisch gevolg van de strakke tweedeling van overheidsarchief tegenover privaatrechtelijk archief en de beperkte inmenging van archivariissen met het beheer van privaatrechtelijk archief. Overheidsarchivariissen rekenen persoonsarchieven en zeker literaire archieven niet tot hun domein. De tegenstelling tussen overheidsarchief en privaatrechtelijk archief zet zich ook institutioneel door. In de meeste West-Europese literaire archiefbewaarinstellingen is

de archivaris zo goed als afwezig. Deze instellingen zitten stevig verankerd in de erfgoed- en universiteitsbibliotheken. Ook het Letterenhuis, in 1933 opgericht als Museum van de Vlaamse Letterkunde, vindt zijn ontstaansgeschiedenis terug in diezelfde institutionele traditie. De instelling maakte tot ver in de jaren negentig deel uit van de Antwerpse Stedelijke Bibliotheken¹². De Franstalige tegenhanger van het Letterenhuis, het *Archives et Musée de la Littérature (AML)*, volledig ingebed in de structuur van de Koninklijke Bibliotheek van België, profileert zich eerder als 'centre de recherche littéraire de la Communauté française'¹³. Het profiel van het *Schweizerisches Literaturarchiv (SLA)* in Bern is ook uitgesproken literatuurwetenschappelijk. Het *SLA* deelt haar infrastructuur met de *Schweizerischen Landesbibliothek (SLB)* en is uitgegroeid met een 'gewaltiger Sprung vom traditionellen Archiv zum modernen Informationszentrum'. Ook in het *Deutsches Literaturarchiv Marbach* en in het *Institut Mémoire de l'Édition Contemporaine (IMEC)* in Abbay d'Ardenne (Caen) is de bibliotheektraditie dominant aanwezig¹⁴.

De tweedeling is voor een stuk terug te brengen tot de ontstaansgeschiedenis van de archiefwetenschap en de zware klemtoon die gelegd werd op overheidsarchief. De historicus en de archivaris zijn vertrouwde partners. Het gros van de archiefgebruikers zijn historici die in het verleden hoofdzakelijk een institutionele, politieke geschiedenis bedreven, waarbij het individu minder aan bod kwam. De historische visie op de rol van het individu heeft ongetwijfeld een dominante invloed gehad op de ontwikkeling van de archivistiek als wetenschap en op haar theorievorming.

Dit weerspiegelt zich ook in de wetenschappelijke literatuur. De publicaties over persoonsarchieven, meer specifiek literaire archieven in archiefwetenschappelijke tijdschriften, zijn op de vingers van één hand te tellen. De Canadese en de Australische archivariissen nemen hier het initiatief¹⁵. De Nederlandse archivariissen, nochtans vernieuwend in theorievorming, hebben op dit terrein geen enkele cruciale bijdrage geleverd. Zoals de archiefwetenschapper Terry Cook terecht opmerkt, hebben de auteurs Muller, Feith en Fruin in hun *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven* (1898) de persoonsarchieven, waaronder de literaire archieven, recht in de armen van de bibliothecarissen verdreven¹⁶. De ordening en beschrijving van persoonsarchieven en van schrijversarchieven komen beperkt aan bod. Alle aandacht gaat naar de veronderstelde dualiteit tussen overheidsarchieven en persoonsarchieven. De bewijskracht van archiefstukken aangemaakt door een individu, m.a.w. de betrouwbaarheid van de stukken als onmiddellijke weerspiegeling van de werkprocessen van dat individu wordt in twijfel getrokken. Stukken uit literaire archieven zouden dan louter een culturele en informatieve waarde hebben. Ook het gebrek aan oorspronkelijke ordening of complete wanorde in een persoonsarchief wordt als problematisch ervaren. Nochtans komt chaos of het verlies van de oorspronkelijke ordening evengoed voor bij publiekrechtelijke archiefbestanden.

Overdracht van het archief van Ivo Michiels. Van links naar rechts: Christiane Faes, Leen van Dijck, Ivo Michiels. Le Barroux, 16 september 2003. Foto: Bert Weis.

Victor de la Montagne en Emmanuel de Bom in Hexentansplatz, 1903. Collectie Letterenhuis.

- interuniversitaire sur la littérature et la culture Québécoises) en kleinere onderzoekscusters zoals ALAQ (Archéologie du littéraire au Québec), ARGILE (Archive et génétique littéraire) en HERMES (Histoire de l'enseignement de la rhétorique par les manuscrits). Het meest recente colloquium 'Archives et manuscrits d'écrivains. Politiques et usages du patrimoine littéraire' vond plaats in Québec in 2006. De teksten van de gehouden lezingen verschenen in Martel J., *Archives littéraires et manuscrits d'écrivains. Politiques et usages du patrimoine*. - Québec: Éditions Nota bene, 2008. - 296 p. -
11. De versmelting van de Bibliothèque nationale en Archives nationales in Canada tot één instelling, de Bibliothèque et Archives Canada (BAC) in 2004 getuigt van eenzelfde globale aanpak. Zie Ostig M., *Appropriation du patrimoine littéraire: l'archiviste comme médiateur*, in: Martel J., *Archives littéraires et manuscrits d'écrivains. Politiques et usages du patrimoine*. - Québec: Éditions Nota bene, 2008; p. 81-82.
 12. Debergh G., *Lof van het stof. Een geschiedenis van het AMVC-Letterenhuis*. - Antwerpen: Meulenhoff/Manteau, 2008, p. 292-293.
 13. Jago-Antoine V., *L'obscur entre mots et images: le fonds Jean de Boschère aux Archives et Musée de la Littérature de Bruxelles*, in: Martel J., *Archives littéraires et manuscrits d'écrivains. Politiques et usages du patrimoine*. - Québec: Éditions Nota bene, 2008; p. 123-142.
 14. Feitknecht T., *Zehn Jahre Schweizerisches Literaturarchiv (SLA)*, in: *Arbido*, 10 (2001), p. 5-6; Tworek E., *Massnahmen gegen das Verschwinden. Sind Literaturarchive heute noch zeitgemäss?*, in: *Arbido*, 10 (2001), p. 11-14.
 15. Pollard R.A., *The appraisal of personal papers: a critical literature review*, in: *Archivaria. The Journal of the Association of Canadian Archivists*, 52(2001), p. 140-143; Hobbs C., *Personal archives. The character of Personal Archives: reflections on the value of records of individuals*, in: *Archivaria. The Journal of the Association of Canadian Archivists*, 52(200), p. 126-135; Cunningham A., *Beyond the pale? The 'flinty' relationship between archivists who collect the private records of individuals and the rest of the archival profession*, in: *Archives and Manuscripts*, 24(1996) 1, p. 20-26; McKemmish S., *Evidence of me*, in: *Archives and Manuscripts*, 24(1996), p. 23-43. Hurley C., *Personal papers and the treatment of archival principles*, in: Biskup P., Sharman R.C., *Debates and discourses: selected Australian writings on archival theory, 1951-1990*. - Canberra: Australian Society of Archivists, 1995; p. 143-158.
 16. Cook T., *What is Past is Prologue: a history of archival ideas since 1898, and the future paradigm shift*, in: Horsman P.J., *Ketelaar F.C.J. en Thomassen T.H.P.M. (red.), Naar een nieuw paradigma in de archivistiek*. - s-Gravenhage: Stichting Archiefpublicaties, 1999; p. 29-67.
 17. Tector A., *The almost accidental archive and its impact on literary subjects and canonicity*, in: *Journal of Canadian Studies*, 40 (2006) 2, p. 96-108.

SAMENVATTING

Tot voor kort waren historici, biografen en genealogen de meest actieve archiefgebruikers, maar de laatste jaren gaan ook literatuurwetenschappers opvallend meer dan vroeger op zoek naar de 'echte' bronnen. De nieuwe bezoekers stellen vaak onverwachte vragen en hebben soms bijzondere verzuchtingen. Tekstgenetisch onderzoek stelt uit zijn analytische aard bijvoorbeeld hoge verwachtingen aan de toegankelijkheid van literaire archiefbestanden. Daarnaast blijven ook literatuurhistorici rekenen op diepgaande inhoudelijke ontsluiting om hun onderzoek te vergemakkelijken. De archivaris moet dus op zoek naar manieren om de desiderata van de belangrijkste gebruiker van literaire archiefbestanden te verzoenen met courante archiefwetenschappelijke ontsluitingsstrategieën. In twee opeenvolgende artikelen worden deze uitdagingen uitvoerig besproken en worden er mogelijke oplossingen gesuggereerd.

ABSTRACT

The archive has always been first and foremost home to historians, biographers and genealogists, but recent years have shown the field of literary studies developing a marked interest in archival research. Literary scholars, however, have different questions and requests that sometimes surprise the archivist. It is for example all but self-evident to meet the high demands made by manuscript genetics, an analytical research domain that relies on an unusually high accessibility of archive files. Hence the archivist has to try to reconcile the new demands of literary scholars with common archival practice. This article shows the recent developments in the field and places the archivist in the midst of it. A following article will deal with the archival practice of describing and arranging literary archives.